

Bogusław Bogusz

Modalizowanie za pomocą operatora *da się* w dyskursie przedszkolnym¹

Formy osobowe czasownika *dać się* w połączeniu z bezokolicznikiem realizują znaczenie 'możliwości', odnoszące się do podmiotów nieosobowych. Czasownik *da się* często występuje w formie trzeciej osoby liczby pojedynczej w konstrukcjach bezosobowych z bezokolicznikiem. Są one synonimiczne w stosunku do połączeń *można + infinitivus*. Konstrukcja *da się + infinitivus* może mieć znaczenie czasu teraźniejszego, przyszłego lub przeszłego (Bartnicka 1982: 95).

Inny słownik języka polskiego pod redakcją Mirosława Bańki akcentuje argumentacyjne walory potocznego *da się*: „(43) Jeśli dało się coś zrobić, to zrobienie tego okazało się możliwe. Słowo potoczne [w formie trybu przypuszczającego:] »Meble *dałoby się* szybko wywieźć, gdybyśmy mieli wózek«, »Chciałbym odbić ten tekst na ksero i powiększyć, *jeśli się da*... – *Da się, czemu ma się nie dać?*« [implikat: Też pytanie!]; (44) wyrażen *co się da, jak się nie da, gdzie się da, ile się da* itp. używamy potocznie, aby zaznaczyć, że ktoś wyczerpuje wszelkie dostępne możliwości. Jeśli na przykład kupujemy *co się da*, to kupujemy wszystko [»na pniu«, bez większego zastanowienia, nie wybierając:] »Trzeba ratować, *co się da*«... »Kłamaliśmy, *ile się tylko dało*, ale uchodziło nam to na sucho«... »Musimy stąd uciekać, *gdzie się da* [gdzie to jest możliwe] ... Może na Słowację?« (ISJP I 240); *dawać się* [ndk.] – *dać się* [dk.] *da się* 'być możliwym' (do zrobienia) ['to jest, było, będzie możliwe'] synonim 'można': „To się da naprawić, przerobić”, „Zrobić, ile się da”, „Chować, gdzie się da” (SWJP I 157).

Na charakter modalny operatora *da się* w konstrukcji z bezokolicznikiem zwróciła uwagę Danuta Rytel (1982: 151) i zaliczyła go do repertuaru polskich środków leksykalnych wyrażania modalności aletycznej (wyrażania asercji [na temat] obiektywnej możliwości); określiła ten czasownik modalny (częściowo defektywny) jako wyrażenie nieosobowe charakterystyczne dla polszczyzny mówionej.

¹ Źródłem inspiracji były dla mnie propozycje i przemyślenia z konwersatorium na temat aspektów rozwojowych mowy dziecka, prowadzonego przez prof. Jana Ożdżyńskiego w Katedrze Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego (w latach 2005–2010).

Nieosobowe *da się* jest predykatywnym wyspecjalizowanym w wyrażaniu ale-tycznej możliwości. Nie konotuje podmiotu ani nie wskazuje na subiekt modalizowany (Y). Bronisława Ligara (1997: 250) przypisuje temu czasownikowi eksplikację: ‘jest możliwe zrealizować czynność (proces), spowodować stan P’; akcentuje przy tym następujące komponenty semantyczne: 1) istnienie zewnętrznej, obiektywnej przyczyny sprawczej (X); 2) X sprawia, iż nie ma przeszkód, aby czynność (proces, wydarzenie) P została zrealizowana, czy też aby zaistniał stan P; 3) istnienie związku przyczynowo-skutkowego między możliwą do zrealizowania czynnością (procesem, stanem) P a skutkiem jej spełnienia, który nie jest wartościowany negatywnie przez mówiącego.

Do struktury semantycznej nieosobowej konstrukcji *da się + infinitivus* (*zrobić*) należy zatem niewskazywanie Y-a – subiektu modalizowanego. Pozostaje on nieokreślony. Konstrukcja *da się + bezokolicznik* realizuje schemat semantyczno-składniowy C, w którym modalizacja odnosi się tylko do procesu P (Ligara 1997: 250–253).

W korpusie tekstów wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym (5–6 lat) wyekscerpowanym przez Ewę Brzdęk² znalazło się osiem przykładów tego „trzecioosobowego” predykatywu: *da się* (3) / *nie da się* (3) w postaci zaprzeczonej, w formie czasu teraźniejszego *staje się* (1) oraz w formie trybu przypuszczającego *to by się dało zatrzymać* (1).

Forma osobowa czasownika *dać się* w połączeniu z bezokolicznikiem realizuje znaczenie ‘możności’ (‘możliwości’) odnoszące się do podmiotu nieosobowego. Jest ona synonimiczna w stosunku do połączeń *można + infinitivus*; konstrukcja *da się + infinitivus*. Silniej niż predykatyw *można* akcentuje brak przeszkód w realizacji możliwej czynności – fakt, że zachodzi więcej szans na jej zrealizowanie niż na niezrealizowanie działania wyrażonego w czasowniku dyktalnym (*zrobić*) (Ligara 1997: 253).

Aktualizacje tekstowe w dyskursie przedszkolnym:

- w przykładzie pytania prowadzącej program radiowy *Dzieci wiedzą lepiej* (Katarzyny Stoparczyk) i odpowiedzi sześciolatniej Agaty:

K.S.: A czy każdy nawet największy, życiowy błąd *da się* naprawić? [por. ‘jest możliwy do naprawienia’]

Agata (6 l.) [powtarza echolalicznie:] ... *da* [się naprawić] ... *tylko* [ale] *czeka jeno* [jedno] *słowo powiedzieć... przepraszam...* (JH 118);

- *daje się* [da się] *żyć* [ndk.] (*bez mięsa*) – w sekwencji zasugerowanej przez prowadzącą program i odpowiedzi sześciolatniej Neli (z użyciem formy czasu teraźniejszego [*daje się*], w obrębie dziecięcego polilogu):

K.S.: A *da się* *żyć* bez mięsa?

Nela (6 l.): ... *daje się* [*żyć*] ... *dać* [zamiast: *da się*], [uzasadnia:] *bo jak jesteś Francuzem, to się da żyć...*

² E. Brzdęk, „Konstrukcje orzeczenia modalnego w wypowiedziach dzieci w wieku przedszkolnym (ujęcie lingwoedukacyjne)”, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. Jana Ożdżyńskiego, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (wydruk komputerowy), Kraków 2011.

Sylwia [uściśla, dopowiada:] ... *bo* [oni „Francuzi”] *jedzą żaby*...

Agata [przyłącza dodatkowe (nowe) praktyczne informacje:] ... *takie na panierkę, dużo panierki, duszone czy też gotowane mięso*...

Kamil (5 l.): *to wpadnie* [dostanie się] *do organizmu i potem człowiek ma siłę* [może] *zrobić zakupy*...

Nela [przekręca brzmienie obcego wyrazu:] ... *a niektórzy są wedekarianimi* [wegetarianami] ... (RP 16).

W trzech przykładach wypowiedzi dzieci nieosobowemu predykatowi modalnemu *da się* towarzyszy tak zwany operator negacji, partykuła przecząca *nie*, która nadaje znaczenie ‘niemożności’, ‘braku możliwości’, por. w sekwencji wypowiedzi związanych z objaśnieniem historyjki obrazkowej zatytułowanej „Smutny misio” – *nie da się wziąć* [dk.] *na rękę*:

Nauczycielka: ... *Zastanówcie się, co tu się dzieje na tych obrazkach? Tytuł tej historyjki to „Smutny miś”* ...

Piotr (6 l.) [upewnia się:] ... *tu się zepsuła mu ręka* [por. szarpiąc się, urwali mu rękę], *prawda?*

Paweł (6 l.): ... *ja najpierw* [powiem] ... *zepsuła się ręka* [oderwała się od korpusu] ... *i nie da się* [go] *wziąć na rękę* [por. nie ma takiej możliwości].

Nauczycielka [domaga się uzasadnienia:] *Ale dlaczego?*

Piotr [uzasadnia:] ... *bo oni się kłócili* [pokłócili] *o misia* ... [o to, do kogo miał należeć] ...

Paweł ... *bo oni tak, ja*... [widzę] ... *tu się* [kłóćą] ... *to tak* [mówią] ... *o ja chcę* [go mieć] ... *to mój miś, ja chcę, dawaj go!* [oddaj go] *a... a... a... a!*... [pokazuje, jak wyglądała walka] ... *odleciała ręka* [por. urwaliśmy rękę] (Brzdęk 2011, Aneks: 37);

– w przykładzie sympraktycznego mówienia (zespolonego z działaniem) w czasie zabawy związanej z budowaniem domu:

Olek (6 l.): ... *o, tego klocka nie da się poszukać* [dk.]

Kuba (6 l.): [podpowiada:] ... *tu może jest*...

Olek [potwierdza:] ... *y nie da się to* [wobec tego] *zobaczmy ten*... (ZW 143);

– w innym przykładzie konstrukcji zaprzeczonej – w wypowiedzi sześciolatniej Weroniki w audycji radiowej *Dzieci wiedzą lepiej*:

Zuzia (6 l.) [radzi, proponuje, sugeruje:] ... *może Mikka* [Korwin-Mikke / Myszka Miki?] *mu pomoże?*

Weronika [zaprzecza:] ... *Mikka nie pomoże! Mikka nie ma siły, żeby mojego dziadka ratować... dziadek* [zamiast: dziadka] ... *już nie da się dziadka uratować* [dk.] ... *no już ma alkohol we krwi! ... dla niego już nie ma ratunku... Mikka* [Mikke] *mu nie pomoże naprawdę!* [z naciskiem przekonaniowym] ... (RP 11);

– w objaśnieniu rysunku nr 8 („Na peronie”) znalazła się forma trybu warunkowego: *to by się dało zatrzymać* [dk.]:

Paweł (6 l.) ... *jadą sobie takie pociągi*... [pociąg] *zatrzymuje się i ludzie* [pasażerowie] *wsiadają... i policjant chodzi i patrzy, jak jadą*...

Piotr [upewnia się, uprzedza bieg wypadków:] ... *a gdyby* [za] *szybko* [odjechał] ... *to by się dało zatrzymać, prawda?* [por. *to by się udało zatrzymać*] (Brzdęk ZW: 8).

Zwracamy uwagę na możliwość interferencji semantycznej form morfologicznych *da* (daje) *się* (zrobić), *uda* (udaje się) *to zrobić* – wśród czasowników mentalnych określanych przez Magdalenę Danielewiczową (2000: 242–243) jako *hipotetyczne*. Chodzi o jednostki, których podmiot zajmuje jakieś stanowisko wobec prawdziwości konotowanego przez dany czasownik zdania, ale których kontroler – nadawca zawiesza swój sąd w tym względzie (modalność interceptywna); por. w wypowiedzi czteroletniego Kuby:

Kuba (4 l.): ... *a casami się nie udaje*, [to] *tseba najpiej plóbować... ta placa jest stłasnje tładna...* (AT 10).

Ola (5 l.): ... *ludziom się nie uda* [por. *nie da się*] [wychować] *dzieci... psede fsyskim* [wszystkim] *powin(n)y jeś(ć) jajko...* (JH 95).

Jeśli coś *się udało*, to ‘odbyło się lub zakończyło się zgodnie z naszymi życzeniami lub jest takie, jakie byśmy chcieli’: (2) Jeśli udało się nam coś zrobić, to nasze starania zakończyły się powodzeniem [implikat: ‘choć mogło być inaczej’] (ISJP II 890). Por. *udało się* w zn. 2 ‘odbyło się pomyślnie, przyniosło pomyślne skutki’, ‘skończyło się powodzeniem’: „Udało się unieść worek z węglem” [implikat: ‘choć nie byłem pewien, czy dam radę’] (SWJP II 464).

Konstrukcja „trzecioosobowego” (defektywnego) *da się* z bezokolicznikiem charakteryzuje się głównie asercją na temat aletycznej, obiektywnej możliwości realizacji czynności, procesu czy zaistnienia stanu. Forma czasu przeszłego *dało się* jest ambivalentna co do faktycznej realizacji bezokolicznika „zanurzonego” P (Ligara 1997: 252). Odrębności pragmatycznych dopatrywać się można w formie trybu przypuszczającego (warunkowego) *dałoby się* oraz w formie czasu teraźniejszego *daje się* w dziecięcej transformacji dla sugerowanej przez prowadzącą program radiowy formy *da się*, a także w kontekstach wskazujących na interferencję semantyczną z modalizowanym interceptywnie czasownikiem prakseologicznym (hipotetycznym) *da się / uda się, daje się / udaje się*.

Nieosobowe *da się + infinitivus* wchodzi w relacje z również nieosobowym, polisemicznym predykatywnym *można*. Oprócz zróżnicowania stylistycznego między tymi dwoma leksemami, jakie ustaliła D. Rytel (1982), interesująco wygląda propozycja B. Ligary (1997: 253), która zwróciła uwagę na zróżnicowanie hierarchii komponentów semantycznych obu predykatywów, między innymi na to, iż konstrukcja *da się + infinitivus* silniej niż predykatyw *można* akcentuje komponent ‘braku przeszkód w realizacji możliwej czynności (procesu, stanu)’: *da się + infinitivus* presuponuje (implikuje), że jest raczej więcej szans na realizację P niż na nierealizację (zaniechanie realizacji) – co może być istotne dla prakseologicznych interpretacji punktu widzenia – podczas gdy w wypadku *można* szanse te rozkładają się równo zgodnie z konwersją komplementarną (50% szans na realizację i 50% szans na nierealizację). Rzecz wymaga dalszych (empirycznych, zwłaszcza ilościowych) badań w odniesieniu do zróżnicowanych odmian współczesnej polszczyzny.

Bibliografia

- Bartnicka B., 1982, *Funkcje semantyczno-składniowe bezokolicznika we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Brzdęk E., 2011, „Konstrukcje orzeczenia modalnego w wypowiedziach dzieci w wieku przedszkolnym (ujęcie lingwoedukacyjne)”, rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. Jana Ożdżyńskiego, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (wydruk komputerowy), Kraków.
- Danielewiczowa M., 2000, *Główne problemy opisu i podziału czasownikowych predykatów mentalnych*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej*, cz. 1, red. R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa, Warszawa, s. 227–247.
- Ligara B., 1997, *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*, Kraków.
- Ożdżyński J., 1998/1999, *Modalność i wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, [w:] *Wartościowanie w dyskursie edukacyjnym*, red. J. Ożdżyński, S. Śniatkowski, Kraków, s. 89–104.
- Ożdżyński J., Maliszewska T., 2008, *Nauczycielskie i uczniowskie „trzeba zrobić” na lekcjach języka polskiego (w szkole podstawowej i gimnazjum)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 4, s. 392–405.
- Rytel D., 1982, *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Wrocław – Warszawa – Kraków, Monografie Sławistyczne, t. 47.

Rozwiązanie skrótów

- AT – A. Tekiela, „Audycja radiowa *Dzieci wiedzą lepiej* (próba dziecięcego definiowania pojęć)”, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jana Ożdżyńskiego w Katedrze Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (wydruk komputerowy), Aneks, s. 1–37, Kraków 2010.
- ISJP – *Inny słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000.
- JH – J. Habuda, „Dziecięce definiowanie pojęć (na podstawie audycji radiowej *Dzieci wiedzą lepiej*)”, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jana Ożdżyńskiego w Katedrze Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (wydruk komputerowy), Aneks, s. 92–118, Kraków 2010.
- RP – R. Polivka, „Objaśnianie znaczeń i definiowanie pojęć przez dzieci w wieku przedszkolnym (na podstawie audycji radiowej *Dzieci wiedzą lepiej*)”, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Jana Ożdżyńskiego w Katedrze Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (wydruk komputerowy), Aneks, s. 1–25, Kraków 2010.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1–2, Warszawa 2001.
- ZW – ze zbioru nagrań wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym Ewy Brzdęk (Katedra Pedagogiki Specjalnej, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie).

Modalizing with the Operator *da się* in Preschool Discourse

Abstract

The paper presents the structure *da się (can be)*, specific for the colloquial Polish language. The author analyzes examples and meaning of this structure based on selected preschool

(5–6-year-old) children utterances which were used in the radio program *Dzieci wiedzą lepiej* (Children Know Better).

Also this paper indicates wrong usage of the modal operator *da się* (*can be*) by children, understood by them as *to be a success*. The author describes the phrase *da się* (*can be*) as impersonal, emphasizing its convergence with the predicate *it is possible*, differentiated, however, by stronger emphasis on the notion of no obstacles in the performance of a possible activity.